

ПРИВАТНЕ ПРАВО

DOI: 10.31617/3.2024(137)09
УДК 346.26:330.015

КАРНАУХ Богдан,
к. ю. н., доцент,
доцент кафедри цивільного права
Національного юридичного
університету імені Ярослава Мудрого
вул. Сковороди, 77, м. Харків,
61024, Україна
b.p.karnauh@nlu.edu.ua

KARNAUKH Bohdan,
PhD (Law), Associate Professor,
Associate Professor of Civil Law
Department
Yaroslav Mudryi National Law University
77, Skovorody St., Kharkiv,
61024, Ukraine
ORCID: 0000-0003-1968-3051

ВІДДАЛЕНІСТЬ ПРИЧИННОГО ЗВ'ЯЗКУ У ДЕЛІКТНОМУ ПРАВІ

Здійснено пошук робочого критерію, який би дав змогу оцінити віддаленість причинного зв'язку. Дослідження юридично значущої (наближеної) причини має принципово іншу природу, ніж дослідження фактичної причини. Фактична причинність визначає, чи належить діяння до "ланцюга" причинно-наслідкових зв'язків, що призвели до шкоди; юридична причинність становить собою причинну селекцію, яка полягає у визначенні відповідальної причини на основі міркувань правової політики. Зроблено висновок, що головним критерієм для оцінки віддаленості причинного зв'язку має бути критерій деліктизуючого ризику. Суть цього критерію полягає в тому, що відповідальність особи за наслідки своєї протиправної поведінки має бути обмежена лише тією шкодою, ризик завдання якої зробив цю поведінку протиправною, оскільки справедливо, щоб підстава відповідальності (вина) слугувала одночасно і її кордоном. Дослідження деліктизуючих ризиків має включатися до комплексного аналізу деліктного інциденту, а разом з ним також і установлення того, чи належить шкода, фактично завдана потерпілому, до категорії шкоди, ризик завдання якої зробив поведінку деліквентна протиправною. На додаток до цього для оцінки віддаленості причинного зв'язку мають враховуватися також і інші міркування, які в широкому сенсі можна назвати міркуваннями правової політики. Ці міркування будуються на уявленні про те, яких глобальних соціально-економічних результатів має

REMOTENESS OF CAUSATION IN TORT LAW

The search for a functional criterion was carried out that would allow assessing the remoteness of causation. The study of a legally significant (proximate) cause has a fundamentally different nature than the study of a factual cause. Factual causation determines whether an act belongs to the "chain" of causal connections which led to the harm; legal causation is a causal selection that consists in determining the responsible cause based on legal policy considerations. It is concluded that the main criterion for assessing the remoteness of causation should be the criterion of tortious risk. The essence of this criterion is that a person's liability for the consequences of his/her unlawful behavior should be limited only to the harm the risk of which made this behavior unlawful, since it is fair that the basis for liability (fault) should serve simultaneously as its limit. The study of tortious risks should be included in a comprehensive analysis of the tortious incident, and along with it, also the determination of whether the harm actually inflicted on the victim belongs to the category of harm the risk of which made the tortfeasor's conduct unlawful. In addition to this, other considerations, which can be broadly termed legal policy considerations, must also be taken into account in assessing the remoteness of causation. These considerations are based on the idea of what global socio-economic outcomes the law should achieve and how the resolution of a particular tort case will contribute to or impede the achievement of such outcomes. The doctrine of remoteness of

Copyright © 2024, Автор(и). Це стаття відкритого доступу, яка розповсюджується на умовах ліцензії Creative Commons Attribution License 4.0 (CC-BY) Міжнародна ліцензія, (<https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/>)

досягати право, і вирішення конкретної деліктної справи сприятиме або перешкоджатиме досягненню таких результатів. Доктрина віддаленості причинного зв'язку (меж відповідальності) – це останній рубіж комплексного дослідження на предмет відшкодовності понесених особою втрат. І тому вкрай важливо, аби, застосовуючи її, суди наводили дійсні мотиви своїх міркувань, в тому числі економічні міркування і пов'язані з ними міркування правової політики.

Ключові слова: делікт; причинний зв'язок; віддаленість причинного зв'язку; межі відповідальності.

JEL Classification: K13.

causation (limits of liability) is the final frontier of a comprehensive study into the compensability of losses suffered by a person. Therefore, it is extremely important that, when applying it, courts provide the actual reasons for their judgment, including economic considerations and related legal policy considerations.

Keywords: tort; causation; remoteness of causation; limits of liability.

Вступ

В одному телевізійному серіалі¹ епізод відкривався такою замальовкою. Чоловік залишає кулькову ручку, поставивши її сторчма, на поштовій скриньці, що стоїть на тротуарі людної вулиці біля дороги. За кілька секунд дорогою проїжджає таксі, втрапляє колесом у вибоїну на дорозі й дощова вода із вибоїни розбризкується навсбіч так, що збиває полишену кулькову ручку з її місця. Ручка падає і привертає увагу чоловіка, що пив каву на літньому майданчику кав'ярні поруч. Він підводиться, щоб підняти ручку, й опиняється на шляху велосипедиста, який їхав тротуаром. Велосипедист намагається зманеврувати, але невдало, і не тільки збиває чоловіка, а й сам падає на розташовані поруч ятки із фруктами. Фрукти розлітаються по вулиці, й продавчиня поспіхом намагається їх зібрати. Усе це сум'яття на мить відвертає увагу водія автобуса – і той їде на червоний сигнал світлофора і збиває на смерть жінку, що переходила вулицю.

У цій сцені гарно показано, як дія Майло Стенфілда (так звали персонажа, що залишив ручку) запустила послідовність, котра – через багато ланок причинно-наслідкових зв'язків – зрештою призвела до загибелі жінки.

Чи можна притягнути Майло Стенфілда до відповідальності за шкоду, завдану смертю? – Ні. Відповідь очевидна. Але не її пояснення. Чи це тому, що наслідок занадто віддалений (тобто між дією Майло Стенфілда і загибеллю жінки занадто багато проміжних ланок)? Чи, можливо, тому, що однією з цих проміжних ланок була протиправна поведінка іншої людини – водія автобуса, котрий проїхав на червоний сигнал світлофора? Чи тому, що наслідок був непередбачуваним? (Зазвичай залишена деінде кулькова ручка не тягне за собою нічиєї смерті). Ці питання потребують ретельного аналізу, адже, як буде показано нижче, реальність у поєднанні з творчим підходом позивачів у деліктних справах може підкидати справи не менш заплутані та химерні, аніж сюжети телевізійних шоу.

¹ Ідеться про третій епізод третього сезону серіалу "Грань" (*Fringe*).

Усі визнають необхідність обмежувати діапазон деліктної відповідальності в термінах засягу її дії уздовж ланцюга причинно-наслідкових зв'язків (*American Law Institute*, 2020, с. 493). Утім, питання про те, де саме має пролягати межа і за допомогою якого критерію цю межу слід прокреслити, належать до найбільш дискутованих проблем деліктного права.

Мета статті – в тому, щоб визначити робочі критерії, за допомогою яких суд зможе оцінити, чи є причинний зв'язок між протиправним актом і шкодою достатньо наближеним (достатньо "міцним"), щоб виправдати застосування до особи цивільної відповідальності за шкідливий наслідок.

Методологія. Причинно-наслідкову послідовність часто уявляють у вигляді ланцюга: поява події один викликає появу події два, поява події два викликає появу події три і так далі. Отже, кожна окрема подія є одночасно наслідком попередньої й причиною наступної, а усі події, таким чином, сполучені між собою, утворюють нескінченно довгий ланцюг причинно-наслідкових зв'язків. Формулою це можна подати так:

$$B_0 \Rightarrow B_1 \Rightarrow B_2 \Rightarrow B_3 \dots B_\infty$$

Отож, якщо розглядати причинність лінійно, як ланцюг, у якому B_0 – це дія відповідача, а B_{n+1} – це наслідок B_n , то проблема, порушена в цій статті, зводиться до пошуку деякого x , при якому справедливо сказати, що особа відповідає за наслідок B_n лише за умови, що $n \leq x$.

Пленум Верховного Суду України в постанові 1992 р. вказав, що причинний зв'язок має бути *безпосереднім*,² тобто $x = 1$. Згідно з таким підходом особа не повинна відповідати за шкоду, якщо між цією шкодою і діями особи є бодай одна проміжна ланка причинного сполучення. Але такий підхід не витримує критики. Помилковість цього підходу очевидна в тих випадках, коли шкода заподіюється з використанням різних механізмів, адже в таких випадках хід подій завжди можна розбити не менше, як на дві ланки причинно-наслідкового зв'язку (перша – задіяння механізму, друга – результат роботи механізму).

З метою пошуку робочого критерію для віднаходження шуканого значення x у цій статті буде запропоновано огляд наявних підходів і виявлено їх недоліки. Відтак, буде запропоновано новий критерій оцінки віддаленості шкоди – критерій деліктизуючого ризику, й можливо переконатися в дієвості цього критерію, застосувавши його як аналітичний інструмент для аналізу реальних справ. Після цього критерій деліктизуючого ризику буде доповнений додатковими міркуваннями, що мають бути враховані судом при оцінці віддаленості причинного зв'язку (або меж відповідальності).

² Див.: п. 2 Постанови Пленуму Верховного Суду України № 6 від 27.03.92 "Про практику розгляду судами цивільних справ за позовами про відшкодування шкоди".

Пошук критерію юридично значущої причини. Традиція загального права розрізняє фактичну і юридичну причинність (*factual cause and legal cause*) (*American Law Institute*, 2020, § 26, 29; *Honore & Keeton*, 1964; *Keeton*, 1963; *Malone*, 1956, 1964; *Stapleton*, 2001; *Smith*, 1911, 1912a, 1912b). Фактична причинність означає, що діяння є ланкою у причинно-наслідковому ланцюзі, що веде до шкоди (тобто діяння входить до лінійної послідовності подій, яка завершилася шкідливим результатом). Натомість юридична причинність означає, що діяння є не просто ланкою, а ланкою, що розташована в цьому ланцюзі достатньо близько до кінцевого шкідливого результату, – близько настільки, щоб виправдати покладання відповідальності на автора цього діяння. Бо якщо навіть діяння і належить до ланцюга, але розташоване занадто далеко від шкоди, то зв'язок між діянням і шкодою слабшає й перестає бути юридично значущим.

Отже, діяння може бути фактичною причиною шкоди, але при цьому не визнаватися її юридичною причиною – і в такому разі відповідальність не настає. Юридичну причину також називають "наближеною" (*proximate*) причиною (*Green*, 1927; *Johnson*, 2021; *Page*, 2003; *Stern*, 2021). Походження цього терміна, ймовірно, пов'язане з максимою, яку сформулював Френсіс Бекон: "*In jure non remota causa, sed proxima spectatur*" ("У праві не віддалена, а наближена причина береться до уваги").³

Однак термін "наближена причина" – це радше метафора, аніж робочий принцип, здатний забезпечити провід до висновку в конкретній судовій справі. Цей термін був підданий нещадній критиці з боку вчених.⁴

Для вирішення спорів потрібен чіткий критерій, застосовуючи який можна було б перевірити, чи є причина достатньо "наближеною", тобто юридично значущою.

Причинний зв'язок має бути *прямим, суцільним і не перериватися* подіями, які б втручалися у його природний плин (*American Law Institute*, 2020, с. 513, 515, 424). Таке формулювання було однією з перших спроб означити критерій віддаленості шкоди. Суддя Ендрюс (*J. Andrews*) в окремій думці у справі *Palsgraf v. Long Island Railroad Co* зауважив:

"Суд повинен запитати себе, чи існував природний і послідовний зв'язок між причиною і наслідком? Чи була перша істотним фактором у створенні другої? Чи існував між ними прямий зв'язок, без надто великої кількості проміжних причин? Чи не є ефект, який справляє причина на наслідок, надто слабким? Чи є вірогідним – згідно зі

³ Утім, Патрік Келлі у своєму дослідженні про походження доктрини зауважує, що в судовій практиці доктрина наближеної причини сформувалася й закріпилася значно пізніше, а саме в 50-х – 60-х рр. XIX ст. (*Kelley*, 1991, с. 67).

⁴ Огляд критичної літератури див.: (*American Law Institute*, 2020, с. 494, 512–516; *Gregory*, 1938; *Horowitz*, 1992; *Wright*, 2001, с. 1074–1075).

звичайним людським судженням, – що така причина призводить до такого результату? Чи можна було передбачити результат, проявивши розумну завбачливість?"

Схоже формулювання з наголосом на тому, що причинний зв'язок має бути прямим і суцільним (неперервним) зустрічаємо і дотепер в інструкціях для суду присяжних. Приміром, Модельні інструкції для присяжних штату Вашингтон дають таке пояснення наближеної причини:

"Термін "наближена причина" означає причину, яка у прямій послідовності [не розірваній заміщаючою причиною] породжує [шкоду] [подію], що є предметом скарги, і без якої [шкода] [подія] не сталася б" (*WPI 15.01, 2022, April*).

Знаковою справою, у якій суд застосував критерій прямого причинного зв'язку, була справа *Re Polemis and Furness, Withy & Co Ltd*. Однак критерій "прямоти і суцільності" було відкинуто у пізнішій практиці, яку започаткувала справа *Overseas Tankship v. Morts Dock & Engineering Co., Ltd (Wagon Mound No. 1)*.⁵

У цій справі суд зауважив, що критерій "прямого" причинного зв'язку є занадто невизначеним і вимагає від юристів занурюватися у заплутані нетрі філософії та метафізики, чого суд собі дозволити не може. Натомість критерій передбачуваності відомий праву і достатньо чіткий, аби слугувати надійним орієнтиром при обмеженні засягу дії деліктної відповідальності.

Більше того, суд пояснив, що відома формула, за якою причинний зв'язок має бути "прямим, суцільним, природним і безперервним", є такою саме тому, що тільки "прямий, суцільний, природний і безперервний" розвиток подій є передбачуваним і, отже, має братися до уваги кожною розумною людиною. Відтак, вирішальне значення повинна мати саме передбачуваність шкоди.

Після справи *Wagon Mound* у практиці усталився критерій *передбачуваності наслідків*. Таким чином, особа мала визнаватися відповідальною тільки за ті наслідки своєї протиправної поведінки, які були передбачуваними. Тільки передбачувані наслідки, відповідно, слід було вважати достатньо наближеними.

Щодо критерію передбачуваності постають щонайменше два запитання. Перше – наслідки мають бути передбачуваними для кого? І з чієї точки зору? Друге – наскільки докладним має бути таке передбачення?

На перше запитання відповідь така – наслідки мають бути передбачувані для будь-якої розумної людини за аналогічних обставин. Таке формулювання виходить із загальних очікувань, на яких будується сучасне людське суспільство: кожен із нас вправі очікувати, що інші будуть діяти обережно, беручи до уваги можливість нашкодити оточуючим, але при цьому ми можемо розраховувати, що до уваги буде

⁵ Аналіз цієї справи див.: (*Dias, 1962; Gibson, 1963; Jolowicz, 1961*).

братися тільки така (потенційна) шкода, яку можна передбачити – вимагати більшого було б несправедливим, оскільки це означало б, що ми очікуємо неможливого або майже неможливого.

Стосовно другого запитання, то достатньо передбачати шкоду в загальних рисах, типологічно, – не вимагається "провидіння" усіх деталей майбутнього розвитку подій. Тож, з одного боку, передбачення не повинно містити всі подробиці, але з іншого – занадто загальне передбачення ("щось недобре може статися") теж недостатнє. Потребується щось середнє. Бо кожна з двох крайностей цілковито звела б нанівець будь-яке значення самого критерію: якщо вимагати передбачення точного розвитку подій в усіх деталях, то тоді абсолютно ніщо на світі не буде передбачуваним, і навпаки – якщо вимагати занадто абстрактного передбачення ("щось може статися"), то тоді абсолютно все на світі є передбачуваним. Отже, йдеться про певне оціночне судження щодо належного ступеня узагальнення/конкретизації в передбаченні можливої шкоди. Втім, проблема оціночних суджень – далеко не нова для права і наявність оціночних категорій у тій або іншій доктрині не робить доктрину непридатною. Тож загалом підхід, який визначає віддаленість шкоди через її передбачуваність з точки зору розумної людини, видається небезпідставним.

Проте деякі справи все ж можуть викривати неточність цього підходу. Наприклад, удар блискавки – це подія непередбачувана, однак коли йдеться про відповідальність виробника громовідводів за неякісний виріб, то цілком очевидно, що виробник повинен відповідати за шкоду, завдану блискавкою, яку не зміг відвернути його дефектний товар (*American Law Institute, 2020, с. 537*). Інший приклад – якщо господар собаки вважав свого домашнього улюбленця миролюбним і не мав жодних підстав передбачати, що він здатен комусь нашкодити, то в разі раптового нападу собаки на перехожого господар має відповідати, навіть попри те, що здатен із певною мірою успіху доводити непередбачуваність такого інциденту.

Критерій деліктизуючого ризику. Вочевидь, є критерій більш точний і водночас позбавлений тих недоліків, що притаманні критерію передбачуваності.

Цей критерій полягає в тому, щоб обмежувати відповідальність за наслідки протиправної поведінки лише тією шкодою, ризик якої власне і зробив поведінку протиправною. Бо справедливо, щоб підстави відповідальності слугували одночасно і її кордонами.

Незалежно від правової системи найпершим елементом делікту є наявність протиправної поведінки. На відміну від того, як це має місце в кримінальному праві, про деліктну протиправність зазвичай не судять, просто зіставляючи поведінку особи з описом протиправного діяння, уміщеним у законі. У деліктному праві цей аналіз набагато більш гнучкий і витончений. Протиправність у деліктному праві означає, що особа піддавала оточуючих невинуватому ризику завдання

шкоди. Іншими словами, з огляду на конкретні обставини справи, особа повинна була розуміти, що її поведінка створює загрозу, або ризик, завдання шкоди іншим. Цей ризик є не абстрактним (мої дії можуть комусь нашкодити), а конкретним (коли я перевищую швидкість, я можу збити пішохода, покалічити своїх пасажирів, зіткнутися з іншим авто тощо). Особа визнається винуватою (в протиправних діях) тому, що вона повинна була скоригувати свою поведінку з огляду на цей конкретний ризик (але не зробила цього). Очевидно, що для того, аби скоригувати свої дії та вжити необхідних застережних заходів, особа має усвідомлювати (передбачати) відповідний ризик. Ось чому критерій передбачуваності містить стільки раціонального в собі.

Проте у фокусі уваги має бути навіть не передбачуваність як така, а саме ризик, що його особа створює своєю поведінкою. Конкретний ризик. Саме він лежить в основі нашого судження про те, що поведінка була протиправною, винною. З виявлення цього ризику починається наше дослідження деліктного інциденту, і ним воно має й закінчуватися (принцип "сюжетної арки"). Цей конкретний ризик особа повинна була брати до уваги, визначаючи свою поведінку й ухвалюючи рішення, яких застережних заходів слід ужити. І тому особа мусить відповідати тільки за наслідки, що охоплюються ризиком, який вона повинна була передбачати і враховувати, визначаючи курс своєї поведінки.

Протилежний підхід означав би, що ми покладаємо на людину тягар залагодження наслідків, щодо яких не очікувалося, що вона їх враховуватиме і відверне доречними і розумними за даних обставин заходами. Іншими словами, протилежний підхід означав би обов'язок *post-factum* виправляти наслідки, яким особа *ante-factum* не повинна була запобігати. Право було б непослідовним, якби (визначаючи протиправність) оберігало людей від одних ризиків, а коли згодом виникали б інші, проти яких норма права не була спрямована, записувало б їх "заднім числом" у коло релевантних.

Аналіз окремих справ. В одній зі справ, що вже стала хрестоматійною, *Berry v Borough of Sugar Notch*, 43 A. 240 (1899), водій трамвая рухався з перевищенням швидкості і, як наслідок, прийшов на одну із маршрутних зупинок раніше, ніж передбачено розкладом, і так сталося, що якраз у ту мить, коли трамвай прибув, на нього впало старе трухляве дерево. У цьому випадку мали місце і протиправність (перевищення швидкісного режиму), і фактичний причинний зв'язок (якби водій не перевищив швидкості, то прийшов би на зупинку тоді, коли б дерево вже лежало). Однак шкода була занадто віддаленою, оскільки шкода, яка насправді сталася (пошкодження трамвая через падіння трухлявого дерева), не входить до кола ризиків, які роблять перевищення швидкості протиправним. Перевищення швидкості тягне за собою низку різноманітних небезпек – трамвай може зійти з колії, перевернутися, зіткнутися з іншим транспортним засобом або збити пішохода. Але перевищення швидкості ніяк не корелює з імовірністю

того, що трамвай буде пошкоджено через падіння аварійного дерева: бо дерево може упасти на трамвай незалежно від того, чи він стоїть, чи рухається, і якщо рухається, то з якою швидкістю.

Отже, ми покладаємо на особу деліктну відповідальність за шкоду, завдану перевищенням швидкості, через те, що, усвідомлюючи ризики, пов'язані з перевищенням швидкості, вона повинна була такої шкоди не допускати. Тимчасом падіння аварійного дерева на трамвай не входить до інцидентів, яким водій мусив запобігати через ретельне додержання ПДР.

Звідси впливає ще одне важливе спостереження: покладання відповідальності за такі випадки не зменшить їхню частоту надалі, оскільки ця частота не корелює з поведінкою, яка фактично карається. Тобто, навіть якщо зобов'язувати водіїв трамваїв, що порушують правила ПДР, відшкодовувати шкоду, завдану падінням старих дерев на керований ними електротранспорт, це ніяк не вплине на те, як часто траплятимуться подібні інциденти з падінням дерев у майбутньому. А це означає, що механізм деліктної відповідальності в такому випадку не виконуватиме своє призначення щодо превенції шкідливих інцидентів і, по суті, буде зведений до карання зухвалих водіїв.

Цікавий приклад наводить Лорд Гофман у справі *South Australia Asset Management Corp v York Montague Ltd (SAAMCO v York Montague, 1996)*. Альпініст, який збирається здійснити складне сходження, стурбований станом свого коліна. Він звертається до лікаря, який неуважно проводить поверхневий огляд і констатує, що коліно здорове. Альпініст вирушає в експедицію, в яку не пішов би, якби лікар сказав йому про справжній стан його коліна, і отримує травму, яка, втім, ніяк не пов'язана зі станом його коліна. Лікар, – зауважує Лорд Гофман, – не повинен відповідати, бо шкода настала б навіть тоді, коли б висновок лікаря (що коліно здорове) виявився правильним (бо альпініст у такому випадку тим більше наважився б на сходження).

Лорд Гофман висновує:

"Норми, які покладають на правопорушника відповідальність за всі наслідки його протиправної поведінки, є винятковими і мають бути виправдані особливою політикою. Зазвичай закон обмежує відповідальність лише тими наслідками, які пов'язані з тим, що зробило діяння протиправним" (*SAAMCO v York Montague, 1996, § 18*).

Подібна проблема постала також у справі *Darby v National Trust*. Ця справа стосувалася того, що чоловік потонув у ставку, який належав відповідачам. Вдова звернулася до суду і вимагала відшкодування, зауважуючи на тому, що через забруднення ставка шкідливими бактеріями лептоспіри купання в ньому таїло небезпеку захворювання на лихоманку Вейлза (лептоспіроз), однак власники не зробили жодних попереджень з цього приводу. Якби її чоловік знав про це, то він би не пішов до ставу і не втонув.

Якщо погодитися з тим, що власники дійсно повинні були встановити попереджувальний знак, на якому було б указано, що купання

заборонено через присутність у воді шкідливих бактерій, то в такому разі відсутність відповідного знака означала б, що власники ставка не вжили необхідних заходів перед лицем конкретного ризику, а саме ризику того, що відпочивальники можуть підхопити бактеріальне захворювання – лептоспіроз. Ігнорування саме цього, конкретного ризику зробило поведінку протиправною. І тому відповідати вони мають виключно за наслідки, які охоплюються цим ризиком. Натомість небезпека потонути у глибокій водоймі – це ризик очевидний кожній розсудливій людині, і стосовно цього ризику, як виснував суд, спеціального попередження не вимагалось, бо це попередження не сказало б відпочивальникам нічого такого, чого б вони самі не знали.

Суд зазначив:

"Якою б неприємною не була хвороба Вейлза – в чому сумнівів немає – це був не той ризик, від якого постраждав пан Дарбі, і жодний обов'язок остерігати від хвороби Вейлза не може, на наше переконання, обґрунтовувати вимогу щодо збитків, завданих істотно іншою причиною" (*SAAMCO v York Montague*, 1996, § 22).

Гіпотетичний приклад про альпініста, наведений Лордом Гофманом, і так само справа про ставок викривають іще одну важливу відмінність між критерієм передбачуваності та критерієм деліктизуючого ризику. Травми – це, в принципі, передбачуваний ризик альпінізму, так само як і втоплення – в принципі, передбачуваний ризик плавання. Однак має йтися про передбачуваність наслідків конкретного протиправного аспекту поведінки деліквента (передбачувані наслідки хибної діагностики коліна, передбачувані наслідки відсутності повідомлення про бактеріальне забруднення води тощо). Цей важливий нюанс може залишатися поза увагою суду, якщо тест на віддаленість шкоди формулюється в термінах передбачуваності.

У Великій Британії знаковою стала справа *South Australia Asset Management Corp v York Montague Ltd*, яка не тільки закріпила принцип обмеження відповідальності (який відтоді іменують принципом *SAAMCO* – за аббревіатурою позивача), але й проявила його цікаві імплікації в економічній площині.

У цій справі наріжним каменем стало питання про межі відповідальності суб'єкта оціночної діяльності, який допустив недбалість в оцінці предмета застави. Так, відповідач у цій справі – *York Montague Ltd* оцінив заставне майно у 15 млн фунтів стерлінгів, тоді як його реальна ринкова вартість становила лише 5 млн. Позивачі, *SAAMCO*, покладаючись на цю оцінку, видали позичальникові кредит на суму 11 млн фунтів стерлінгів. Проте, коли справа дійшла до звернення стягнення на предмет застави, ринкова вартість заставленого майна в силу об'єктивних факторів зменшилася ще вдвічі (порівняно з реальною вартістю на момент оцінки) – і майно в остаточному підсумку було продано за 2.5 млн фунтів стерлінгів.

Позивачі наполягали на тому, що їм має бути відшкодовано всі втрати, яких вони зазнали, видавши цей кредит, – в тому числі й втрати,

зумовлені об'єктивним коливанням ринку. Вони пояснювали це тим, що якби вони знали справжню вартість предмета застави, то не видали б кредит позичальникові й уникнули б усіх збитків, пов'язаних із подальшим розвитком подій, що відбулися після цієї транзакції.

Однак суд дійшов висновку, що відповідальність суб'єкта оціночної діяльності має обмежуватися тільки різницею між некомпетентно заявленою ним сумою оцінки і реальною вартістю предмета застави; натомість частина збитків, що зумовлена коливанням ринку після оцінки, не підлягає відшкодуванню. За наведених обставин це означало, що відшкодуванню підлягає лише 10, а не 12.5 млн фунтів.

Отже, принцип *SAAMCO* можна сформулювати так: особа, яка через недбалість надає некоректну інформацію, не повинна відповідати за ті наслідки, які б настали навіть тоді, коли б надана некоректна інформація виявилася правильною. Важливо: слід припустити не те, що оцінник надав правильну інформацію (тобто оцінив би майно у 5 млн фунтів), а навпаки – припустити, що надана ним хибна інформація (про те, що майно вартує 15 млн фунтів стерлінгів) виявилася б правильною.

Рация такого рішення полягає в тому, що надання оцінником некоректної інформації криє в собі ризик того, що кредитор отримає забезпечення в обсязі меншому, ніж він розраховував, але меншому рівно настільки, наскільки помилився оцінник. Усе решта – це незалежні ризики, пов'язані з коливаннями ринку. Це означає, що на них відповідальність оцінника не розповсюджується. Таким чином, концепція ризику, який робить діяння протиправним, дістала конкретне числове вираження у справі *SAAMCO*.

Щоправда, слід зауважити, що справа *SAAMCO* була ускладнена тим, що вона стосувалася суб'єктивної, а не об'єктивної причинності – тобто причинно-наслідкових зв'язків, які відбуваються не в реальному світі, а у свідомості людини. У цій справі йшлося про причини, які викликали рішення позивача видати кредит позичальникові. Позивач наполягав, що результати оцінки були критично важливим фактором, який зумовив ухвалення позитивного рішення щодо видачі кредиту.

Проте суд підкреслив відмінність між наданням інформації та наданням порад. Одна річ, якби відповідач надавав позивачеві раду стосовно того, чи слід видавати кредит, – в такому разі цю раду можна було б вважати причиною рішення видати кредит. Але у наведеній справі послуга відповідача обмежувалася лише наданням інформації щодо вартості предмета застави. І ця інформація була лише одним із чинників, які кредитор повинен був урахувувати, перш ніж ухвалити рішення про видачу кредиту. І тому вона не повинна вважатися юридично значущою причиною такого рішення.

Зауважмо, що хибна оцінка предмета застави задовольняє вимогам тесту *NESS* (необхідний елемент достатнього набору) (*Wright*, 2011): обмірковуючи, чи можна видавати кредит позичальникові, кредитодавець ураховував певний набір факторів (кредитний рейтинг позичальника,

його платоспроможність, річний дохід тощо), в тому числі вартість предмета застави. Показники за всіма цими факторами виявилися достатніми для того, аби ухвалити позитивне рішення про видачу кредиту. Але якщо прибрати з цього достатнього набору фактор, який нас цікавить (а саме те, що вартість предмета застави покриває тіло кредиту і відсотки), то набір, імовірно, перестав би бути достатнім. Отже, хибна інформація про вартість предмета застави таки є (фактичною) причиною рішення про видачу кредиту і всіх подальших наслідків, які наступили потім. Однак принцип *SAAMCO* цього і не заперечує, оскільки він стосується не фактичної причинності (питання, на яке дає відповідь тест *NESS*), а віддаленості шкоди, тобто питання про те, чи є діяння, яке перебуває у фактичному причинному ланцюзі зі шкодою, достатньо "близькою" причиною цієї шкоди, щоб викликати обов'язок її відшкодування.

Нещодавно Верховний Суд Сполученого Королівства у справі *Khan v Meadows* підтвердив застосування принципу *SAAMCO* також і до справ, пов'язаних із недбалістю медичних працівників.

Позивачка у цій справі дізналася про те, що вона може бути носієм гена гемофілії, коли її племінник народився з таким діагнозом. Ген гемофілії може спричиняти спадкове захворювання, при якому здатність крові до згортання сильно знижується. Позивачка хотіла уникнути народження дитини з гемофілією. Тому вона звернулася до лікаря-терапевта з метою з'ясувати, чи є вона носієм цього гена. Але замість того, щоб направити пацієнтку до гематолога для проведення генетичного тестування, лікар призначив простий аналіз крові, який був здатен встановити тільки те, чи хворіє позивачка на гемофілію, а не те, чи є вона носієм відповідного гена. Аналіз крові показав, що пацієнтка здорова, і лікар запевнив її в тому, що небезпеки народити дитину з гемофілією немає.

Згодом позивачка завагітніла і народила дитину, у якої діагностували гемофілію. Як потім з'ясувалося, позивачка таки була носієм відповідного гена і це можна було виявити, якби при її зверненні до лікаря було проведено генетичний тест.

Однак ситуацію ускладнило те, що в дитини виявили також аутизм, ніяк не пов'язаний із гемофілією. Лікування гемофілії було сильно ускладнено через аутизм. І розмір збитків, завданих синергетичним ефектом гемофілії й аутизму, був майже вшестеро більшим за суму, яку б довелося витратити на лікування самої гемофілії.

Лікар визнав свою відповідальність у частині відшкодування збитків, завданих гемофілією, але заперечував проти задоволення позову в іншій частині. Суд першої інстанції задовольнив позов у повному обсязі, проте Апеляційний Суд, з яким погодився і Верховний Суд, відмовив у частині позову, яка стосувалася збитків, зумовлених аутизмом.

Верховний Суд зауважив, що обов'язок обачності, який є вихідною точкою аналізу деліктного інциденту, має свій предмет: він

означає необхідність оберегати оточуючих не від усього, що тільки може статись, а від конкретного ризику, що загрожує оточуючим у зв'язку з характером дій суб'єкта.

Суд також зазначив: "На наш погляд, часто помічним буде загататися над засягом обов'язку, перше ніж переходити до питання про порушення обов'язку і причинність. Слід запитати: "Від яких – якщо взагалі яких-небудь – ризиків відповідач мав обов'язок оберегати позивача?" (SAAMCO v York Montague, 1996, § 38).

Відповідно, лікар мав оберегати позивачку в цій справі від ризику народження дитини з гемофілією, а не від ризику народження дитини з будь-якими іншими захворюваннями. І тому його відповідальність має обмежуватися тільки шкодою, що зумовлена необхідністю лікувати гемофілію, – без урахування обтяжуючих обставин у вигляді аутизму.

Метою консультації було поставити пацієнтку в таке становище, у якому вона могла б прийняти поінформоване рішення щодо народження дитини, у якої, ймовірно, буде гемофілія. Консультація не передбачала оцінки інших ризиків і загального висновку про планування сім'ї. Тому всі інші ризики вагітності, крім гемофілії, не можуть бути покладені на лікаря.

У підсумку Суд застосував принцип SAAMCO: на лікаря не можуть покладатися наслідки, які б настали навіть у тому випадку, коли б надана ним інформація виявилася коректною. Суд зазначив, що відповідь на питання, що б сталося, якби надана лікарем інформація виявилася коректною, очевидна – пацієнтка народила б дитину з аутизмом. Відтак, лікар не повинен відповідати за аутизм (SAAMCO v York Montague, 1996, § 18).

Інші міркування, що підлягають врахуванню. Усі наведені вище міркування вказують на те, що до формули дослідження деліктного інциденту має включатися встановлення деліктизуючих ризиків, тобто ризиків, нехтування якими робить поведінку деліквента протиправною, а також установлення зв'язку між цими ризиками і шкодою, яка настала (тобто з'ясування того, чи охоплювалася шкода потерпілого відповідними ризиками).

У статті 3:201 PETL (n. d.) зазначається, що коли вже встановлено наявність фактичної причинності, то при відповіді на питання, чи повинна шкода привинюватися особі, належить урахувати такі фактори:

"а) передбачуваність шкоди для розумної особи на момент провадження діяльності, з огляду, зокрема, на близькість у часі чи просторі між шкідливою діяльністю та її наслідком, або розмір шкоди у порівнянні з нормальними наслідками такої діяльності;

b) природу і цінність інтересу, що захищається (стаття 2:102);

c) підставу відповідальності (стаття 1:101)

d) рівень звичайних ризиків життя; та

e) захисну мету правила, яке було порушене".

Отож, дослідження віддаленості шкоди (або, в термінології *PETL*, меж відповідальності) не повинно обмежуватися зіставленням деліктизуючого ризику зі шкодою, що реально настала. В особливо складних справах мають враховуватися також і інші міркування, які в широкому смислі можна назвати міркуваннями правової політики. Ці міркування будуються на уявленні про те, яких глобальних соціально-економічних результатів має досягати право і яким чином вирішення конкретної деліктної справи сприятиме або перешкоджатиме досягненню таких результатів. У рамках таких міркувань відбувається визначення масштабних цілей права як способу організації та врегулювання відносин у суспільстві, оцінка економічних ефектів запровадження судовим прецедентом того або іншого підходу, а також вирішення колізій між двома суб'єктивними правами (коли завдання шкоди потерпілому стає наслідком реалізації заподіювачем свого власного права).

До кола міркувань, які підлягають врахуванню при дослідженні віддаленості шкоди, мають також входити міркування економічної ефективності права. Адже рішення суду у справі за деліктним позовом по суті визначає, хто має нести ризик відповідної події і, отже, хто має включати пов'язані з цією подією витрати у вартість провадження своєї діяльності. Тому при ухваленні відповідного рішення належить керуватися принципами економічної ефективності в тому числі. У цьому відношенні помічними є висновки теорії економічного аналізу права, і, зокрема, врахування того, хто міг запобігти шкоді з найменшими витратами ("*cheapest cost avoider*") (Calabresi, 1975).

Висновки

Дослідження юридично значущої причини має принципово іншу природу, ніж дослідження фактичної причини. Тоді як фактична причинність визначає, чи належить діяння до причинної структури ("ланцюга" причинно-наслідкових зв'язків, що призвели до шкоди), юридична причинність становить собою причинну селекцію, яка полягає у визначенні відповідальної причини на основі міркувань правової політики. Правова визначеність вимагає, щоб ці міркування були виразно проартикульовані в судовому рішенні.

Нормативний аспект дослідження причинності (іменований "наближеністю причинного зв'язку" в загальному праві й "межами відповідальності" за *PETL*) має будуватися на основі критерію деліктизуючого ризику. Суть цього критерію полягає в тому, що відповідальність особи за наслідки своєї протиправної поведінки має бути обмежена лише тією шкодою, ризик завдання якої зробив цю поведінку протиправною, оскільки справедливо, щоб підстава відповідальності (вина) слугувала одночасно і її кордоном.

Дослідження деліктизуючих ризиків має включатися до комплексного аналізу деліктного інциденту, а разом з ним також й

установлення того, чи належить шкода, фактично завдана потерпілому, до категорії шкоди, ризик завдання якої зробив поведінку деліквента протиправною.

Принцип "відповідальність тільки в межах деліктизуючого ризику" – головний, але не єдиний критерій, який має враховуватися в рамках нормативного аспекту дослідження причинності. В особливо складних справах мають враховуватися також і інші міркування, які в широкому сенсі можна назвати міркуваннями правової політики. Ці міркування будуються на уявленні про те, яких глобальних соціально-економічних результатів має досягати право і яким чином вирішення конкретної деліктної справи сприятиме або перешкоджатиме досягненню таких результатів.

Доктрина віддаленості причинного зв'язку (меж відповідальності) – це останній рубіж комплексного дослідження на предмет відшкодовності понесених особою втрат. І тому вкрай важливо, аби, застосовуючи її, суди наводили дійсні мотиви своїх міркувань, в тому числі економічні міркування і пов'язані з ними міркування правової політики.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ / REFERENCE

- American Law Institute. (2020). *Restatement of the Law Third, Torts, Liability for Physical and Emotional Harm*.
- Calabresi, G. (1975). Concerning Cause and the Law of Torts: An essay for Harry Kalven, Jr. *The University of Chicago Law Review*, 43(1), 69–108. <https://doi.org/10.2307/1599192>
- Dias, R. W. M. (1962). Negligence–Remoteness–The Wagon Mound Rule. *Cambridge Law Journal*, 20(1), 20–23. <https://doi.org/10.1017/S0008197300086852>
- European Group on Tort Law. (n. d.). *Principles of European Tort Law (PETL)*. (2024, November 11). <http://www egtl.org/docs/PETL.pdf>
- Gibson, R. D. (1963). The Wagon Mound in Canadian Courts. *Osgoode Hall Law Journal*, 2(4), 416–436. <https://doi.org/10.60082/2817-5069.2471>
- Green, L. (1927). *Rationale of proximate cause*. Vernon Law Book Co.
- Gregory, C. O. (1938). Proximate cause in negligence: A retreat from 'rationalization'. *The University of Chicago Law Review*, 6(1), 36–61. <https://doi.org/10.2307/1596919>
- Honore, A. M., & Keeton, R. E. (1964). Legal cause in the law of torts. *Harvard Law Review*, 77(4), 595–600. <https://doi.org/10.2307/1339048>
- Horowitz, E. J. (1992). Clarifying causation: Demise of the 'proximate cause' instruction. *Trial*, 28(11), 79–81.
- Johnson, E. A. (2021). Dividing risks: Toward a determinate test of proximate cause. *University of Illinois Law Review*, (3), 925–982.
- Jolowicz, J. A. (1961). The Wagon Mound–A further comment. *Cambridge Law Journal*, 19(1), 30–33. <https://doi.org/10.1017/S0008197300010138>
- Keeton, R. E. (1963). *Legal cause in the law of torts*. Ohio State University Press.
- Kelley, P. J. (1991). Proximate cause in negligence law: History, theory, and the present darkness. *Washington University Law Review*, 69(1), 49–105.

- Malone, W. S. (1956). Ruminations on cause-in-fact. *Stanford Law Review*, 9(1), 60–99. <https://doi.org/10.2307/1226919>
- Malone, W. S. (1964). Legal cause in the law of torts. *Journal of Legal Education*, 17(1), 97–102.
- Page, J. A. (2003). *Torts: Proximate cause*. Foundation Press.
- Smith, J. (1911). Legal cause in actions of tort. *Harvard Law Review*, 25(2), 103–128. <https://doi.org/10.2307/1324390>
- Smith, J. (1912a). Legal cause in actions of tort. [Concluded]. *Harvard Law Review*, 25(4), 303–327. <https://doi.org/10.2307/1325245>
- Smith, J. (1912b). Legal cause in actions of tort. [Continued]. *Harvard Law Review*, 25(3), 223–252. <https://doi.org/10.2307/1324910>
- Stapleton, J. (2001). Legal cause: Cause-in-fact and the scope of liability for consequences. *Vanderbilt Law Review*, 54(3), 941–1009.
- Stern, S. (2021). Proximate causation in legal historiography. *History and Theory: Studies in the Philosophy of History*, 60(2), 363–375. <https://doi.org/10.1111/hith.12212>
- Washington Pattern Jury Instructions. Civil. WPI 15.01. (2022, April). (7th ed.) <https://govt.westlaw.com/wciji/Document/12c84dc21e10d11dab058a118868d70a9?transitionType=Default&contextData=%28sc.Default%29>
- Wright, R. W. (2001). Once more into the bramble bush: Duty, causal contribution, and the extent of legal responsibility. *Vanderbilt Law Review*, 54(3), 1071–1132.
- Wright, R. W. (2011). The NESS account of natural causation: A response to criticisms. In R. Goldberg (Ed.), *Perspectives on causation* (pp. 285–322).

Конфлікт інтересів. Автор заявляє, що він не має фінансових чи нефінансових конфліктів інтересів щодо цієї публікації; не має відносин із державними органами, комерційними або некомерційними організаціями, які могли б бути зацікавлені у поданні цієї точки зору.

Автор не отримував прямого фінансування для цього дослідження.

Карнаух Б. Віддаленість причинного зв'язку у деліктному праві. *Зовнішня торгівля: економіка, фінанси, право*. 2024. № 1. С. 130–144. Серія. Юридичні науки. [https://doi.org/10.31617/3.2024\(137\)09](https://doi.org/10.31617/3.2024(137)09)

Надійшла до редакції 24.11.2024.

Прийнято до друку 02.12.2024.

Публікація онлайн 16.12.2024.